

“GO‘RO‘G‘LINING TUG‘ILISHI” DOSTONI MATNIDA UCHRAYDIGAN MAQOLLARNING LINGVOKULTUROLOGIK AHAMIYATI

Noraliyeva Dildora Abduvalikovna,
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Maqollar xalq donishmandligi mahsuli bo‘lib, ijtimoiy faoliyatdagi uzoq yillik tajribasi natijasida paydo bo‘ladigan, gap holda shakllanadigan xalq og‘zaki ijodining alohida janridir. Boshqa barqaror birikmalarda bo‘lgani kabi, maqollarni ham shaklan “buzish” uning nutqdagi vazifalari o‘zgarishiga sabab bo‘ladi. Masalan, *chumchuq* biologik nuqtayi nazardan eng kichik qush emas. Zamonaviy biologiya fanida amalga oshirilgan tadqiqotlarga ko‘ra “kolibrilar qushlar orasida eng kichigi, ba’zilarining kattaligi qovog‘aridek keladi”¹. Ammo o‘zbekcha maqollarda aynan *chumchuq* so‘zi qushlar va hayvonlar orasidagi eng kichigi sifatida qo‘llanadi: “Chumchuq so‘ysa ham, qassob so‘ysin”. Tilshunos olim A.Dandesning fikriga ko‘ra, maqollar quyidagi xususiyatlarga ega: “1) gap tarzida shakllanadi; b) konnotativ ma‘no anglatadi; d) muallifi aniq bo‘lmaydi; e) muayyan muammoning yechimi bo‘lib xizmat qiladi; f) xalqning ijtimoiy tajribasi mahsuli; g) tarbiyaviylik va ibratlilik xususiyatiga ega; h) qisqalik, ixchamlik va obrazlilik jihatlari bilan ajralib turadi”idagi xususiyatlarga ega”². Maqollar bir shaxs tomonidan emas, balki butun jamiyat yoki ijtimoiy guruh tomonidan qabul qilinadi. Maqolning ma‘nosi har doim uning tarkibidagi so‘zlarning leksik xususiyatlariga to‘liq bog‘liq bo‘lmaydi, bu esa maqollardagi obrazlilik va tasviriylikning kuchli ta‘siri bilan tushuntiriladi. Umuman, maqollar orqali xalq madaniyati, uning turmush tarzi, ma‘naviy tafakkur tarzi kabilarni uqib olish mumkin. V.I.Dal ta‘kidlaganidek: “Maqollarni o‘rganish orqali xalq tomon borish mumkin ekanligini inkor etib bo‘lmaydi”³.

“Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostonining ko‘plab o‘rinlarida xalq maqollariga murojaat qilingan. Maqollarning dostonlarda qo‘llanishi nutq vaziyatini aniqlashtirish, qahramonlar intensiyasini yetkazish, baxshi va tinglovchilar orasidagi munosabatlarni tartiblashda muhim o‘rin tutadi. Maqollar asrlar davomida xalq donoligidan o‘sib chiqqan muhim xazina sifatida, og‘zaki ravishda avlodlardan avlodlarga o‘tib, takomillashib kelgan. Ular folklorning boshqa asosiy janrlari qatori har bir xalq va millatning eng muhim madaniy merosi hisoblanadi. Buning sababi, maqollarda

¹ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Kolibrilar> [Elektron manba:] Murojaat sanasi: 27.07.2023.

² Dundes A. Folklore Matters, – Tennessee: University of Tennessee Press, 1993. – 172 p.

³ Даль В.И. О поверьях, суевериях и предрассудках русского народа. – Москва: Аргументы недели, 2017. – 208 с.

xalqning ijtimoiy hayotining barcha jabhalarini aks ettiruvchi xususiyatlar mujassamdir. Maqollar turli fan sohalarida har xil aspektlarda o‘rganildi. Zamonaviy tilshunoslikda maqollar antropsentrik paradigma asosida o‘rganilmoqda. Hozirgi kunda maqollar tadqiqida ularning olam lisoniy manzarsini ifodalashi masalasiga e‘tibor qaratilmoqda⁴. Maqollarni lingvokulturologik tahlil qilish zamonaviy tilshunoslik oldida turgan dolzarb masalalardandir. Xalq og‘zaki ijodi namunalarini lingvokulturologik tahlil qilish bir necha jihatlariga ko‘ra murakkabik hosil qiladi. Bu, ayniqsa, ham nasriy, ham she‘riy qismlardan iborat bo‘lgan doston matnlarida yaqqolroq ko‘zga tashlanadi. Chunki nazmiy usulda yozilgan qismlarda maqollar shaklan o‘zgarishlarga uchrashi tabiiy hol. Garchi maqollar ham barqaror birikmalarning bir turi bo‘lsa ham, ularning doston matnida shakliy o‘zgarishlarga uchrashi mazmunning anglanishi bilan bog‘liq muammolarni yuzaga keltirmaydi. Negaki til egalari xotirasida maqollar shunday o‘rinlashadiki, ularning tarkibidagi so‘zlar o‘rnining almashishi adresantning ma‘lumotni qabul qilishiga o‘z ta‘sirini ko‘rsatmaydi. Olamning lisoniy tasvirida maqollarni hosil qiluvchi leksik birliklar o‘zaro bir-birini taqozo qiluvchilar sifatida saqlanadi, shu sababli she‘riy matnlarda tartibning o‘zgarishiga yo‘l qo‘yiladi. Bunday holat maqollarning lingvokulturologik ahamiyatini oshiradi. Jumladan, quyidagi she‘riy parchada maqolni hosil qiluvchi a‘zolar tartibining o‘zgarishi mazmunning ko‘lamdorligi va ta‘sirchanlikning oshishiga hissa qo‘shgan:

Eshit taqsir, bu sinchining dodini,

Musofirlar kimga aytar dardini?

Katta xalqlik qaytmaydi aytganidan,

*Olib bering holvachining otini*⁵.

Zamonaviy nutqda faol qo‘llanadigan “Arslon izidan qaytmaydi, yigit so‘zidan”⁶ maqoli mavjud. Yuqoridagi misralarda keltirilgan “Katta xalqlik qaytmaydi aytganidan” maqoli ham aynan shu mazmunda qo‘llangan. Mardlik o‘zbek xalqiga xos eng muhim qadriyatlardandir. Xalqimiz azaldan mardligi va o‘z so‘ziga sadoqati bilan mashhur bo‘lgan. Ular qiyin sinovlarda ham o‘z prinsiplaridan voz kechmagan, har doim jasorat va qat‘iyat ko‘rsatgan. So‘z berganida, uni oxirigacha bajarish

⁴ Тошева Д.А. Зооним компонентли мақолларнинг лингвокультурологик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Тошкент, 2017. – 56 б.; Шамсиева М. Ўзбек ва рус халқ мақолларидаги “бахт” ва “бахтсизлик” концептларининг киёсий таҳлили // Ўзбек тили ва адабиёти. 2019. №3. – Б.115.; Жўраева Б.М. Мақолларнинг лисоний мавқеи ва маъновий-услубий қўлланилиши: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2002. – 24 б.; Жўраева Б.М. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари ва прагматик хусусиятлари: Филол. фан. д-ри. (DSc) дис. автореф. – Самарқанд. 2019. – 74 б.

⁵ Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi: xalq o‘zaki ijodi. – Toshkent: Yangiyul Poligraph Service, 2019. – 208 b.

⁶ O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq NMAK, 2005. – 512 b.

xalqimizning eng muhim xislatlaridan biridir. Bu xususiyat ularning o'tmishdagi janglarda, og'ir sinovlarda va kundalik hayotda yaqqol namoyon bo'ladi. Xalqimiz vakillari o'z va'dasiga sodiq bo'lib, hech qanday sharoitda so'zidan qaytmaydi. Bu xalqning olijanoblighi va sharafini ko'rsatadi. Mardlik va so'zga sadoqat o'zbek xalqining milliy g'ururidir. Ravshanbek, garchi Shohdorxonning dini, madaniy va ma'naviy qarashlari, jumladan e'tiqodi boshqa ekanligini bilgani uchun ham aytganidan qaytmaslik "katta xalqlik" kishilarga ham xosligini unga uqtirishga harakat qiladi. Bunda "katta xalqlik" birikmasi podshoning buyukligiga ishora qiladi. Doston voqealarida Ravshanbek Shohdorxonning otlari tulpor emasligi haqidagi to'g'ri fikrni bayon qilganligi uchun ko'zi ko'r qilingandan keyin ham uni ulug'lab "katta xalqlik" deb murojaat qiladi. Xalqimizga xos xushmuomalilik, o'zidan kattani yoshi va martabasi katta bo'lgan insonni hurmat qilish bilan bog'liq ma'no doston voqealari davomida ma'lum bo'ladigan qahramonlar va ularning madaniyati bilan izohlanadi. Zero, Ravshanbek o'zining yumshoqko'ngilliligi, soddaligi, vatanparvarligi, topqirligi va zukkoligi bilan ajralib turadi. Aslida, o'zbek xalqi o'zining samimiy xushmuomaliligi bilan dunyoga tanilgan. Har bir mehmonni hurmat bilan kutib olish, ularga dasturxon yoyish o'zbeklarning qon-qonida mujassam. Xushmuomalilik ularning kundalik hayotida, suhbatlarida va o'zaro munosabatlarida yaqqol ko'rinadi. O'zbeklar doimo boshqalarga mehr-oqibat va iliq munosabat bilan yondashadi. Bu xislat ularning milliy madaniyati va tarbiyasining muhim qismidir. O'zbek xalqining xushmuomaliligi o'ziga xos mehmondo'stlik va saxovat bilan chambarchas bog'liq. Bu xususiyat ularni boshqa xalqlardan ajratib turadi. Anglashiladiki, dostonda qo'llangan maqolning bu pragmatik ma'nosi kontekst orqali ma'lum bo'ladi. Dostonda qo'llangan maqollarning pragmatik vazifalari kontekst bilan bevosita bog'liq bo'lishini boshqa maqollar misolida ham ko'rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Go'ro'g'lining tug'ilishi: xalq o'zaki ijodi. – Toshkent: Yangiyul Poligraph Service, 2019. – 208 b. Dundes A. Folklore Matters, – Tennessee: University of Tennessee Press, 1993. – 172 p.
2. Даль В.И. О поверьях, суевериях и предрассудках русского народа. – Москва: Аргументы недели, 2017. – 208 с.
3. Жўраева Б.М. Мақолларнинг лисоний мавқеи ва маъновий-услубий қўлланилиши: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2002. – 24 б.;
4. Жўраева Б.М. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари ва прагматик хусусиятлари: Филол. фан. д-ри. (DSc) дис. автореф. – Самарқанд, 2019. – 74 б.

5. Тошева Д.А. Зооним компонентли мақолларнинг лингвокультурологик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Тошкент, 2017. – 56 б.
6. Шамсиева М. Ўзбек ва рус халқ мақолларидаги “бахт” ва “бахтсизлик” концептларининг қиёсий таҳлили // Ўзбек тили ва адабиёти. 2019. №3. – Б.115.
7. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq NMAK, 2005. – 512 b.
8. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Kolibrilar> [Elektron manba:] Murojaat sanasi: 27.07.2023.